Downloaded from UvA-DARE, the institutional repository of the University of Amsterdam (UvA)
http://hdl.handle.net/11245/2.57292

File ID uvapub:57292
Filename 280871.pdf
Version unknown

SOURCE (OR PART OF THE FOLLOWING SOURCE):
Type part of book - chapter
Title Radicaliserende moslims en moslima's sociaal-psychologisch bekeken
Author R.W. Meertens
Faculty FMG: Psychology Research Institute
Year 2007

FULL BIBLIOGRAPHIC DETAILS:
http://hdl.handle.net/11245/1.280871

Copyright

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (http://dare.uva.nl)
(pagedate: 2014-08-16)

Radicaliserende moslims en moslima's sociaal-psychologisch bekeken

Roel W. Meertens

1 Inleiding

Jolande Withuis schetst een levendig beeld van de ontwikkeling van de communistische vrouwenbeweging in Nederland in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog. Zij wijst op verschillen met de huidige radicale moslimvrouwen, maar vooral op de grote overeenkomsten. Het is interessant om te constateren dat haar historische en sociologische invalshoek en haar onderzoeksmethode – een comparatieve analyse – dezelfde processen op het niveau van individuen en van groepen aan het licht brengen als een heel andere invalshoek met een totaal andere werkwijze en een ander begrippen-apparaat, namelijk de sociale psychologie. Sociaal-psychologen bestuderen hoe de gedachten, de gevoelens, de emoties en het gedrag van individuen worden beïnvloed door de sociale omgeving. Bij 'omgeving' kan men denken aan een partner, andere mensen, groepen, organisaties, maatschappelijke instellingen en collectieve kennis. Een voorbeeld is de vraag: welke rol speelt de sociale omgeving bij de radicalisering tot terreurdaden? Het omgekeerde onderzoeken sociaal-psychologen ook: hoe individuen de sociale omgeving kunnen veranderen. Een pregnant voorbeeld is de invloed van Mohammed B., de moordenaar van Theo van Gogh, op de verhoudingen tussen niet-moslims en moslims in Nederland.

Als coreferent wil ik eerst de sociaal-psychologische visie op de radicalisering van moslims en moslima's schetsen en daarbij ingaan op enkele belangrijke kwesties die Jolande Withuis aansnijdt. Vervolgens behandel ik inzichten en concrete aanbevelingen uit recent onderzoek die kunnen leiden tot maatschappelijke interventies ter preventie van radicalisering van moslims. Tenslotte zal ik bespreken hoe de processen van radicalisering mogelijk te stoppen zijn. Ik beperk mij hierbij steeds tot Nederland.[1]

2 In Holland staat een huis: het proces van radicalisering

Om de processen die tot radicalisering leiden inzichtelijk te maken is wel de metafoor gebruikt van een gebouw met vijf verdiepingen en een trap die steeds

[1] De tekst is een bewerking van hoofdstuk 7 in: Meertens, e.a., *In iedereen schuilt een terrorist.*

nauwer wordt.[2] Ik neem deze beeldspraak over. Op de begane grond leven in Nederland enige duizenden moslims die op allerlei gebied onrecht ervaren, die zich achtergesteld voelen in vergelijking met anderen en daar kwaad over zijn. Bovendien zijn zij onzeker over hun positie in de maatschappij. Een aantal van hen klimt naar de eerste verdieping in de hoop op meer gerechtigdheid, op middelen om hun situatie te verbeteren en op een positieve persoonlijke en sociale identiteit. Zij doen dit door hard te werken, goed te studeren en door aansluiting te vinden met de Nederlandse samenleving. Zij die niet slagen gaan vol wrok naar de tweede verdieping. Daar lopen zij de kans om beïnvloed te worden door rekruteurs of leidersfiguren van allerlei signatuur, die oorzaken aanwijzen van hun woede en onzekerheid, veelal de westerse wereld in het algemeen en de Verenigde Staten in het bijzonder; vijanden die uiteindelijk met fysiek geweld moeten worden verslagen. De meeste bezoekers van de tweede verdieping zullen deze opvattingen van de hand wijzen. Een aantal zal zich er door aangesproken voelen en doorlopen naar de derde verdieping. Eenmaal daar aangekomen treden zij sekten binnen of vormen er zelf een, waarin – in een notendop – het volgende gebeurt.
Hun geestelijk leiders betogen dat zij als groep oneindig veel beter zijn dan de buitenwereld. Hierin gaan de leden steeds meer geloven en dat geeft hun een nieuwe uiterst positieve sociale identiteit. De macht van de leiders over de nieuwe leden wordt voortdurend sterker en de volgelingen gaan steeds meer op in de groep. Zij overtuigen elkaar steeds opnieuw van hun gelijk en zij geven zelfs hun baan of studie op om zich volledig te kunnen wijden aan hun nieuwe missie. Contacten met collega's, vrienden of familie worden steeds minder, of zelfs geheel verbroken. Dit leidt er weer toe dat de binding aan de groep steeds sterker wordt. Twijfel aan de juistheid van de doelen van de groep of aan de waarde van de groep leidt tot grote spanning en wordt zoveel mogelijk onderdrukt. Hoe langer de groepsleden met elkaar omgaan en hoe meer zij zich van de buitenwereld afzonderen, des te sterker is de druk om elkaars opvattingen over te nemen, om te conformeren. De meningen worden radicaler en de bereidheid tot het nemen van risico's wordt groter. Dit leidt tot extreme beslissingsprocessen waarin afwijkende meningen worden veroordeeld. Deze spiraal van elkaar steeds versterkende krachten leidt naar de vierde verdieping. Eenmaal daar aangekomen is het radicaliseringsproces vrijwel onomkeerbaar. Er resteert slechts op de vijfde verdieping een terroristische aanslag als het ultieme doel van het leven.[3] Jolande Withuis heeft een vergelijkbare escalatie – mutatis mutandis – van Nederlandse communisten en hun vrouwen treffend beschreven.

[2] Moghaddam, e.a., *Understanding terrorists.*
[3] Meertens, e.a., *In iedereen schuilt een terrorist.* Moghaddam, e.a., *From the terrorists' Point of view.*

3 Twee fundamentele drijfveren: woede en onzekerheid

3.1 Woede

Er is herhaaldelijk vastgesteld dat leden van moslimterroristische sekten geen psychiatrische stoornissen hebben en dat zij daarnaast qua persoonlijkheidskenmerken niet afwijken van andere mensen, zoals toch nog wel wordt gedacht.[4] (e.g. Ruby, 2002; Sageman, 2004). Ook is geconstateerd dat de meerderheid een vrij normale jeugd in vrij normale gezinnen heeft gehad en dat zij in het algemeen een goede opleiding heeft genoten. In een opzicht onderscheiden de sekteleden zich wel van niet-leden: zij zijn woedend. Zij hebben het sterke gevoel dat zij en hun groep onrechtvaardig worden behandeld en worden achtergesteld vergeleken met anderen. Dit gevoel staat in de sociale psychologie bekend als relatieve deprivatie. Dit begrip is ontwikkeld om enkele verrassende verschijnselen te verklaren, die zijn vastgesteld in een groot onderzoek naar het moreel van het Amerikaanse leger in de Tweede Wereldoorlog.[5] Zo bleek dat militairen bij de luchtmacht, die veel snelle promotiekansen bood, minder tevreden waren dan leden van de militaire politie, waarbij promoties weinig voorkwamen en lang op zich lieten wachten. Stouffer zocht de verklaring in de verschillende standaarden waaraan de militairen hun positie afmaten. Bij de luchtmacht vergeleken zij zich met diegenen die al promotie gemaakt hadden en daarom voelden zij zich achtergesteld. Bij de militaire politie vergeleek men zich met anderen in dezelfde tak van dienst en niet met luchtmachtpersoneel, waarmee men zelden contact had. Zij hadden geen reden om zich achtergesteld te voelen. Hetzelfde treedt bijvoorbeeld ook op bij vrouwen: zij zijn in het algemeen tevreden over hun baan zolang zij zich wat salaris en status betreft vergelijken met andere vrouwen en niet met mannen.[6] Relatieve deprivatie kan niet alleen bestaan op individueel niveau, maar ook op groepsniveau: mensen hebben het gevoel dat hun eigen groep wordt benadeeld in vergelijking met andere groepen.[7] De twee vormen kunnen maar hoeven niet samen te gaan. Uit onderzoek blijkt dat groepsdeprivatie de sterkste drijvende kracht is achter de motivatie om zaken te veranderen, desnoods op illegitieme wijze.
Veel moslims in Nederland, met name Marokkaanse jongeren[8] voelen zich achtergesteld ten opzichte van autochtonen. Ook ervaren zij een bedreiging van hun

[4] Ruby, "Are terrorists mentally deranged?". Sageman, *Understanding terror networks.* Ik verschil dan ook met Jolande Withuis van mening over de stelling dat zij gemakkelijk te hypnotiseren zijn.
[5] Stouffer, e.a., *The American soldier.*
[6] Zanna, e.a., "Male reference groups".
[7] Runciman, *Relative deprivation.*
[8] Jurgens, *Het Marokkanendrama.*

godsdienstige en culturele identiteit. Gevoelens van achterstelling en bedreiging worden voorts gevoed door het conflict tussen Israël en Palestina, de oorlog in Irak, door fundamentele rechtsbeginselen niet toe te passen op de gevangenen van Guantanamo Bay en door de vernederingen in de Abu Graib-gevangenis. Relatieve deprivatie en het gevoel van machteloosheid om de oorzaken van het onrecht en de achterstelling te veranderen leiden tot radicalisering en uiteindelijk bij sommigen tot de opvatting dat terroristische aanslagen geboden en gerechtvaardigd zijn.[9] Hiervan getuigen ook de dvd's en video's van moslim-slachtoffers van geweld (in Afghanistan, Irak, het Midden-Oosten en Tsjetsjenië) die regelmatig worden aangetroffen in huizen van radicaliserende moslims.

Het gevoel van achterstelling dat veel moslims in Nederland hebben berust in ieder geval voor een aanzienlijk deel op feiten. Uit cijfers van het CBS[10] blijkt dat niet-westerse allochtonen lager zijn opgeleid. Verder is de werkloosheid onder niet-westerse allochtonen beduidend hoger dan onder autochtonen (in 2003 respectievelijk 4% en 14%). Ook hebben allochtone gezinnen een lager inkomen. Turkse en Marokkaanse gezinnen met minderjarige kinderen hebben 20 tot 30 procent minder inkomen dan vergelijkbare autochtone gezinnen. Op basis van deze gegevens is het niet verwonderlijk dat Marokkaanse en Turkse Nederlanders zich als groep achtergesteld voelen.

Intermezzo: drie onderzoeksvragen

In dit verband rijzen er drie vragen om nader onderzoek. Ten eerste, ervaren moslima's meer relatieve deprivatie dan moslims, met name op de arbeidsmarkt omdat zij in het algemeen hoger opgeleid zijn dan moslims? Ten tweede, in hoeverre beseffen moslima's en moslims dat zij die achterstelling tenminste voor een deel zelf oproepen door kleding- en gedragsvoorschriften te volgen die voor sommige autochtone Nederlanders in bepaalde functies niet acceptabel zijn? Ten derde, schrijven zij deze relatieve deprivatie meer dan andere achtergestelden toe aan een vijandige buitenwereld? Jolande Withuis noemt dit 'slachtofferisme', dat wil zeggen 'de sterke neiging of zelfs de gretigheid om zichzelf op te vatten als slachtoffer van achterstelling, discriminatie en andere slechte bedoelingen'? Zij stelt daarbij ook de vraag of 'slachtofferisme' typerend is voor de moslim-cultuur. Deze laatste vraag kan ik met verwijzing naar veel sociaal-psychologisch onderzoek[11] al beantwoorden en wel ontkennend. In deze onderzoekslijn is de centrale vraag steeds: wat zijn de psychologische reacties van mensen – etnische, culturele of

[9] Mc Cauley, "Psychological issues". Mogghadam, *From the terrorists' point of view.*
[10] CBS, *Allochtonen in Nederland.*
[11] Major, e.a., "The social psychology of stigma." Major, e.a., "Antecedents and consequences of attributions to discrimination".

religieuze minderheden, maar ook vrouwen met overgewicht of ouderen – die in meerdere of mindere mate op allerlei terrein negatieve gevolgen ervaren van stereotypen, vooroordelen, discriminatie en stigmatisering? Het belangrijkste gevolg is een gevoel van bedreiging van de eigen sociale identiteit, waardoor het zelfbeeld en het zelfvertrouwen wordt aangetast. In ernstige en chronische gevallen is dit een bron van stress, zoals ook plotseling ontslag en verlies van een partner of kind dat is. Men zal proberen het zelfbeeld te herstellen. Nu kan men de oorzaken van de narigheden of ellende vooral in zichzelf zoeken, maar dat zal in het algemeen het zelfbeeld niet verbeteren en het zelfvertrouwen niet vergroten. Men kan de oorzaken ook en vooral zoeken in de situatie en de sociale omgeving, hetgeen voor een deel terecht zal zijn. Uit het onderzoek blijkt grosso modo dat beide reacties vaak tegelijkertijd of afwisselend na elkaar voorkomen, afhankelijk van persoonlijke verschillen en situationele factoren.

In het licht van deze onderzoekslijn is 'slachtofferisme' – in de omschrijving van Jolande Withuis vooral een onterechte overdrijving van de oorzaken in de sociale omgeving – zeker niet typerend voor de moslim-cultuur. Naar mijn weten is nooit onderzocht en zeker niet in Nederland of moslims wellicht meer 'slachtofferisme' vertonen dan niet-moslims die in vergelijkbare omstandigheden leven. Men kan zich overigens afvragen in hoeverre zo'n onderzoek relevant is voor het verminderen van de gevoelens van relatieve deprivatie waar het hier om gaat. Ik zie die relevantie niet.

In dit verband is onderzoek van o.a. Steele en Aronson[12] interessant. Zij vonden dat Afro-Amerikanen zich vaak bedreigd voelen door het stereotype 'dom'. Door de angst om het stereotype te bevestigen en door de stress die dit oproept, presteren zij slechter op allerlei intelligentie-gerelateerde taken. Hetzelfde geldt ook voor vrouwen en wiskundetests. Maar als vrouwelijke studenten werd verteld dat onderzoek had aangetoond dat mannen en vrouwen hetzelfde presteren, deden zij het even goed als mannen.[13] In een recent onderzoek bij havo-3-leerlingen van Antilliaanse, Marokkaanse, Surinaamse en Turkse afkomst werd in twee verschillende situaties een test afgenomen. In de ene situatie werd de test echt een intelligentietest genoemd en werden er vooraf nadrukkelijk vragen gesteld over de etnische achtergrond van de leerlingen. In de andere situatie werd de test als een gewone taak aangeboden en werd pas achteraf naar de etnische achtergrond gevraagd. In de eerste situatie waren de prestaties aanzienlijk slechter dan in de tweede situatie. Dit was met name het geval bij de betere leerlingen, omdat de situatie voor hen meer bedreigend was.[14] Deze onderzoeken bieden een (deel-)

[12] Steele, e.a., "Stereotype vulnerability".

[13] Spencer, e.a., "Stereotype threat and women's math performance." Wicherts, *Group differences in intelligence test performance.*

[14] *Ibidem.*

verklaring voor de tegenvallende gemiddelde schoolprestaties van allochtone leerlingen.[15]

3.2 Onzekerheid

Moslimterroristen in de westerse wereld hebben nog een ander kenmerk gemeen: zij worden heen en weer geslingerd tussen twee werelden, de westerse en de islamitische, die veelal haaks tegenover elkaar staan in politiek, cultureel, economisch en religieus opzicht. Dit leidt tot grote onzekerheid over de eigen persoonlijke ('wie ben ik?') en sociale identiteit ('tot welke groep behoor ik?'). Mensen proberen die ongemakkelijke onzekerheid met grote kracht te verminderen. Over de relatie tussen onzekerheid en sociale identiteit is een belangrijke theorie ontwikkeld door Hogg.[16] De kern van die theorie is de veronderstelling dat mensen zich sterker met een groep identificeren naarmate zij meer onzeker zijn. Dit bleek uit onderzoek vooral het geval als er groepen gevormd werden op basis van belangrijke persoonlijke opvattingen, zoals over normen en waarden. Bovendien bleek dat mensen die zich in de periferie van een groep bevinden (en zich dus nog onzekerder voelen) zich in publieke situaties negatiever uitlaten over andere groepen dan populaire groepsleden dat doen. Deze lijn kan worden doorgetrokken. Onzekerheid over het zelfbeeld kan het beste worden verminderd door zich een zo sterk mogelijke sociale identiteit te verwerven. Dat heeft weer de meeste kans van slagen door zich aan te sluiten bij en zich te vereenzelvigen met een groep die een sterke ideologie heeft. Er zijn in de sociale wetenschappen veel definities van het begrip ideologie in omloop; ik volsta hier met de volgende: een geïntegreerd, coherent en intern consistent systeem van opvattingen en overtuigingen die de wereld en de plaats die mensen daarin innemen, kunnen verklaren.[17] Ideologieën zijn sterke vereenvoudigingen van de werkelijkheid en staan onder aanhangers ervan niet ter discussie. Naarmate mensen meer onzekerheid over zichzelf, hun opvattingen over belangrijke kwesties en hun gedrag tegenover anderen ervaren, hebben zij een sterkere behoefte aan een ideologie en een hechte groep die een duidelijke, positieve, eigen sociale identiteit verschaft. Jolande Withuis heeft onzekerheden van – en ideologisering door communistische vrouwen in Nederland overtuigend beschreven.

[15] Zij bieden ook een (deel-) verklaring voor het verschil tussen de prestaties op het gebied van school en werk tussen Afro-Amerikanen en bijvoorbeeld mensen uit Azië.
[16] Hogg, "Subjective uncertainty reduction". Hogg, "Uncertainty, social identity and ideology".
[17] Vrij naar: Ibidem.

De ideologie van (potentieel) radicaliserende moslims is in kaart gebracht in een groot onderzoek van Slootman en Tillie in Amsterdam.[18] De kern van deze ideologie is: het enige ware geloof is een orthodoxe uitleg van de islam, dit geloof ligt onder vuur en de vijanden er van moeten met alle mogelijke kracht bestreden worden. De mensen die deze ideologie sterk aanhangen (naar schatting 2% van de moslims in Amsterdam) geven aan vaak na te denken over een ideale wereld (utopisme) en zeggen vaak het gevoel te hebben dat de wereld bestaat uit groepen mensen die lijnrecht tegenover elkaar staan (dichotoom wereldbeeld).
Hierbij rijst een interessante onderzoeksvraag: wordt deze ideologie sterker aangehangen door moslima's dan door moslims, omdat hun sekserol, sekse-identiteit en alle eerzaken die daarmee samenhangen tot extra onzekerheid leiden?

4 Bestrijding van radicalisering en terrorisme

Er dienen zich twee belangrijke vragen aan: (1) Hoe kan worden voorkomen dat mensen zich aansluiten bij (potentieel) terroristische sekten of er zelf een vormen? (2) Hoe kan worden voorkomen dat bestaande groepen verder radicaliseren?
Er zijn helaas geen simpele pasklare oplossingen voor de bestrijding van terrorisme, ook niet vanuit de sociale psychologie. Anders leefden wij allang in een betere wereld. Wel kan ik verschillende implicaties van onderzoek noemen.
Allereerst moet worden vastgesteld dat radicalisering en terrorisme niet effectief bestreden kunnen worden met militaire middelen. Na de vernietiging van Al-Qaeda-kampen door de VS is de terroristische dreiging geenszins afgenomen. Ook leert de recente geschiedenis van Irak dat toepassing van geweld vooral tegengeweld oproept, dat onbeheersbaar kan worden. Ook de hardhandige pogingen van een politieke stroming in Nederland om het integratiedebat als beëindigd te beschouwen omdat eenvoudigweg moslims uit ons land dienen te verdwijnen en de massale bijval voor dergelijke uitspraken[19] zijn destructief. Gewelddadige acties om terrorisme te bestrijden en uiterst intolerante politieke uitspraken voeden vaak de gevoelens van relatieve deprivatie en de woede die mede ten grondslag liggen aan datzelfde terrorisme.

[18] Slootman, e.a., *Processen van radicalisering.*
[19] Zie hiervoor: Van Doorn, "Nederland dreigt met open ogen in de val van een gemakzuchtig populisme te stappen."

4.1 Preventie: voorkomen dat mensen zich aansluiten

Bezien vanuit de sociale wetenschappen in het algemeen[20] en de sociale psychologie in het bijzonder[21] is op lange termijn de enige echte oplossing het wegnemen van de oorzaken van de problemen. De omstandigheden die leiden tot het gevoel onrechtvaardig behandeld en achtergesteld te worden en vervolgens tot woede en wrok, zullen zo moeten veranderen dat er voor moslims minder reden is om zich gedepriveerd en onzeker te voelen.

Verminderen van gevoelens van relatieve deprivatie

In Nederland betekent het verminderen van gevoelens van relatieve deprivatie allereerst het verminderen van de achterstand die allochtonen hebben. Dit vereist politieke moed, een gevoel van urgentie en kostbare investeringen. Na het deltaplan in de jaren vijftig van de vorige eeuw zou de overheid zich naar mijn idee moeten storten op een multicultureel deltaplan. Het gaat bijvoorbeeld om het vergroten van de opleidingsmogelijkheden van allochtonen en het vergroten van de werkgelegenheid in het algemeen en die voor allochtonen in het bijzonder. Hierbij moet zeker gedacht worden aan subsidiemaatregelen voor bedrijven, en de verplichting een bepaald percentage allochtonen in dienst te hebben. Dit zijn maatregelen die in de VS ter bevordering van de integratie van Afro-Amerikanen op grote schaal met succes zijn ingevoerd, maar in Nederland nog steeds op veel weerstand stuiten.
Ook zijn er extra inspanningen vereist om gevoelens van persoonlijke relatieve deprivatie op te heffen. Hier ligt een taak voor bijvoorbeeld jongerenwerkers, docenten, lokale politici en islamitische organisaties.
De Nederlandse regering ziet dit alles – althans op papier – goed in, zoals blijkt uit de nota 'Weerbaarheid en integratiebeleid' van het Ministerie van Justitie.[22]
In deze nota worden in totaal 32 concrete projecten en acties beschreven die 'tot doel hebben de weerbaarheid tegen radicalisering te vergroten', bijvoorbeeld: het bestrijden van vooroordelen en negatieve stereotypen onder meer over religieuze zaken; het creëren van meer stage- en werkervaringsplaatsen; het oprichten van een stimuleringsfonds voor burgerinitiatieven; waarin allochtone en autochtone organisaties worden uitgenodigd om activiteiten ter bevordering van weerbaarheid te ontwikkelen.

[20] Harchaoui, *Hedendaags radicalisme.* Slootman, e.a, *Processen van radicalisering.* Stout, *Psychology of terrorism.*
[21] Meertens, e.a., *In iedereen schuilt een terrorist.* Mogghadam, *From the terrorists' point of view.* Mogghadam, e.a., *Understanding terrorism.*
[22] Ministerie van Justitie, *Nota weerbaarheid en verdraagzaamheid.*

Het bieden van een positieve sociale identiteit

Een terroristische sekte biedt een sterke positieve sociale identiteit aan mensen die daar niet over beschikken. Daarom is een tweede strategie om te voorkomen dat mensen zich aansluiten hun alternatieve manieren te bieden om een positieve sociale identiteit, en daarmee een sterker gevoel van eigenwaarde te krijgen.
Men kan hierbij concreet denken aan bijvoorbeeld voetbalclubs en netwerken van (hoogopgeleide) moslims. Het moet gaan om clubs en netwerken die landelijk positief bekend staan door het doel of de activiteiten, waardoor leden een zekere trots aan hun lidmaatschap kunnen ontlenen. Voor een succesvolle uitwerking van een dergelijke aanpak zijn ideeën en initiatieven uit de islamitische gemeenschap onontbeerlijk.
Het verbeteren van de sociale identiteit van allochtonen hangt natuurlijk ook samen met het verminderen van de sociaal-economische achterstelling. Hoe beter de opleiding en situatie op de arbeidsmarkt van allochtonen, hoe beter het beeld zal worden dat de buitenwereld van de groep zal hebben, en hoe beter ook het beeld dat de leden van hun eigen groep zullen hebben. Ook op deze manier zal hun sociale identiteit verbeteren. Ook is het belangrijk dat Marokkanen en Turken op meer positieve wijze in het nieuws komen. Marokkanen en Turken met een positieve uitstraling door wat zij hebben bereikt dienen hierin een aandeel te hebben. Zij kunnen tevens als rolmodellen fungeren.[23]

In dit verband is het onderzoek naar het multicultureel beleid van verschillende landen door Van Oudenhoven en collega's belangrijk.[24] Zij onderzochten bij ruim vijftienhonderd Friese immigranten die gemiddeld zo'n veertig jaar in Canada, de VS en Australië wonen in hoeverre zij zich thuis voelden in hun nieuwe land en hoe zij zich aan hun nieuwe situatie hadden aangepast. Vooral de vergelijking tussen Canada en Australië is hierbij interessant. Canada voert van oudsher een multicultureel beleid, waarbij immigranten worden gestimuleerd om de nieuwe sociale identiteit (Canadees) aan te nemen zonder de oude (land van herkomst, in dit geval Friesland) op te geven. Australië heeft dat beleid officieel ook, maar lijkt in feite te streven naar assimilatie: het aannemen van de nieuwe identiteit en het afleggen van de oude. De immigranten in Canada identificeerden zich sterker met hun nieuwe land dan de immigranten in Australië, zij voelden zich meer geïntegreerd en zij beschouwden hun emigratie vaker succesvol.[25] Hetzelfde blijkt het geval te zijn bij een heel andere groep emigranten uit Zuid-Azië (de Punjabi

[23] Slootman en Tillie doen vergelijkbare concrete aanbevelingen op basis van hun empirisch onderzoek. Slootman, e.a., *Processen van radicalisering.*
[24] Van Oudenhoven, *Immigranten en cultuur.*
[25] Van Oudenhoven, e.a., "Culture, identity, adaption strategy".

Sikhs).[26] Deze resultaten zijn overtuigend bevestigd in een tien jaar durend onderzoek naar het welbevinden en het maatschappelijk succes van migrantenjongeren in dertien immigratielanden.[27]
De aangehaalde onderzoeken kan men opvatten als veldexperimenten op wereldschaal. Een interessante tegenhanger is een reeks laboratoriumexperimenten van Derks,[28] dat aansluit bij de bevinding dat Afro-Amerikanen uit angst om het stereotype 'dom' te bevestigen slechter presteren op allerlei taken.[29] Zij toonde het volgende aan. Als mensen die behoren tot een gestigmatiseerde groep met een lage status geconfronteerd worden met leden van een hoge-statusgroep ervaren zij een bedreiging van hun sociale identiteit. Zij blijven immers achter op vergelijkingsdimensies waarop de hoge status gebaseerd is (bijvoorbeeld succes in opleiding en werk). Een mogelijke manier om deze bedreiging het hoofd te bieden is om die dimensies onbelangrijk te verklaren, te devalueren. Een andere manier is om alternatieve dimensies op te waarderen. Een concreet voorbeeld ter illustratie: vrouwen die laag scoren op technisch inzicht kunnen in een door mannen gedomineerde technische omgeving de nadruk leggen op sociale vaardigheden. Daarnaast zullen zij, uit angst om te falen, proberen om die omgeving zoveel mogelijk te vermijden. Hun sociale identiteit is daarmee weliswaar veilig gesteld, maar hun technische prestaties zullen niet verbeteren. Als echter de groep met de hoge status waardering toont voor de alternatieve dimensie (sociale vaardigheden), dan wordt hun sociale identiteit minder of helemaal niet bedreigd en komen zij in een 'winning mood'. Hierdoor zien zij technische zaken niet langer als valkuilen, maar als nieuwe interessante uitdagingen, waardoor hun prestaties verbeteren. Hun sociale identiteit bestaat voortaan uit een integratie van twee componenten: sociaal en technisch vaardig.
Deze onderzoekslijn is gevold door twee studies met jonge werkende moslima's: een survey-onderzoek op internet en een experimenteel onderzoek.[30] Uit beide studies bleek het volgende. Als de moslima's het idee hadden dat autochtone Nederlanders waardering en respect toonden voor positieve aspecten van hun geloofsovertuiging, dan waren zij sterker gemotiveerd om hun prestaties op het gebied van studie en werk te verbeteren. Ook voelden zij zich sterker verbonden met de Nederlandse samenleving.
De sterke en voor sommigen misschien frappante resultaten van bovengenoemde onderzoeken pleiten voor integratie.

[26] Van Oudenhoven, *Immigranten en cultuur.*
[27] Berry, e.a., "Immigrant youth in transition".
[28] Derks, "Social identity threat and performance motivation".
[29] Steele, e.a., "Stereotype vulnerability" cf. Wicherts, *Group differences in intelligence test performance.*
[30] Van Laar, e.a., *Motivation at work.*

Nederland staat echter assimilatie voor. In 2002 vond 85% van de bevolking het 'belangrijk' of 'tamelijk belangrijk' dat immigranten 'Nederlandse normen en waarden aannemen' (van Oudenhoven, 2004). Gezien het hiervoor aangehaalde onderzoek moge het duidelijk zijn dat Nederland daarmee totaal op de verkeerde weg is. Want als men deze onderzoeksresultaten doortrekt zijn moslims beter af met een sociale identiteit die berust op identificatie met zowel Nederland als met het land van herkomst of de eigen godsdienst. De regering ziet dit ook in: zo wordt in de Nota Weerbaarheid en integratiebeleid van het Ministerie van Justitie[31] onder andere voorgesteld om landelijke bijeenkomsten te organiseren waar vertegenwoordigers van verschillende bevolkingsgroepen kennismaken met elkaars cultureel erfgoed en de betekenis ervan voor hun eigen identiteit en om een commissie in te stellen die gezaghebbende uitspraken kan doen over de uitleg van de Islam in de Nederlandse verhoudingen. Ik vrees echter dat dit niet genoeg is en dat radicaliserende moslimjongeren daarmee niet worden bereikt.

4.2 Voorkomen dat mensen verder radicaliseren

In de metafoor van het trappenhuis zijn de tweede en derde verdieping cruciaal. Het proces van radicalisering moet hier worden tegengegaan. Hoe kan zoveel mogelijk voorkomen worden dat mensen de trappen op gaan? Hier zijn aanbevelingen te doen waarbij de sociale omgeving een belangrijke rol speelt. Ouders, vrienden, jeugdwerkers, buurtregisseurs, wijkagenten, docenten, en geestelijk leiders moeten leren de signalen van de verdergaande radicalisering te herkennen.
Bij het voorkomen dat mensen zich bij sekten aansluiten, is het noodzakelijk krachtige en radicale leiders vroegtijdig op te sporen en uit te schakelen. Dit is met name een taak van de AIVD, politie en justitie. Daarnaast is het belangrijk dat er andere leiders zijn, die mensen betere alternatieven bieden. Dit kunnen rolmodellen zijn uit de eigen gemeenschap, of goedgeschoolde imams en andere geestelijke leiders. Zij kunnen de potentiële macht van (toekomstige) leiders beperken.

Tegengaan van afzondering

Het is moeilijker om een groep te verlaten, als men meer heeft opgegeven om er lid van te worden en te blijven: familie, vrienden, een baan of een opleiding. Als zou kunnen worden voorkomen dat mensen lid worden, dan zou de kans dat mensen diep verstrikt raken in een extremistische groepering kleiner worden. Vooral wanneer mensen plotseling hun studie staken of ontslag nemen, moeten zij zoveel mogelijk worden gestimuleerd hun opleiding af te maken, of hun baan te behouden.

[31] Ministerie van Justitie, *Nota weerbaarheid en verdraagzaamheid.*

Ook als mensen plotseling hun rug keren naar vriendengroepen of de moskee, moet er energie in worden gestoken mensen juist erbij te blijven betrekken. In de praktijk is dit uiteraard niet altijd eenvoudig uit te voeren. Toch is het goed denkbaar dat studieadviseurs of mentoren een protocol ontwikkelen, waarin maatregelen staan die zij kunnen treffen bij abrupte studie uitval. Ook werkgevers (personeelsmanagers) kunnen op een dergelijke manier alertheid ontwikkelen ten aanzien van merkwaardig ziekteverzuim of ontslagname van een werknemer. Met name bij grote onderwijs-instellingen als hogescholen of universiteiten zal dit op veel praktische problemen stuiten. Ook is het niet realistisch te denken dat werkgevers veel zullen investeren in iemand die ontslag neemt of niet meer op het werk verschijnt. Desondanks verdient het aanbeveling waar mogelijk mensen die hun interesse lijken te verliezen in hun bezigheden of naasten, erbij te blijven betrekken. Hier ligt natuurlijk ook een taak voor vrienden of familie. Hoe eerder in het proces dit gebeurt, hoe beter.

Het tegengaan van Groupthink: in gesprek blijven

De sociaal-psycholoog Janis beschreef een verschijnsel dat hij 'Groupthink' noemde[32] en waarnaar veel onderzoek is gedaan[33] als een ziekte die gezonde groepen bedreigt. Dit is:

'A mode of thinking that people engage in when they are deeply involved in a cohesive in-group, when the members' striving for unanimity override their motivation to realistically appraise alternative courses of action. (...) Groupthink refers to a deterioration of mental efficiency, reality testing, and moral judgment that result of in-group pressure'.[34]

Een klassiek voorbeeld van Groupthink is het besluit van de regering Kennedy in 1961 tot een invasie in de Varkensbaai op Cuba om president Castro ten val te brengen. Dit werd een volslagen mislukking. Een recent voorbeeld is de beslissing van de regering Bush om in 2003 Irak te bezetten en daar snel een democratie volgens westers model te vestigen, waarvoor de bevolking uiterst dankbaar zou zijn.[35]

De belangrijkste symptomen van deze ziekte zijn: overschatting van de eigen groep, versimpeling van de werkelijkheid en sterke groepsdruk tot uniformiteit. Deze symptomen van Groupthink leiden tot een gebrekkig discussie- en besluit-vormingsproces, vol schijnargumenten, waarin aannames niet worden getoetst, alternatieven niet worden overwogen, en over gevolgen niet echt goed wordt nagedacht.

[32] Janis, *Victims of groupthink*.
[33] Baron, "So right it's wrong".
[34] Janis, *Victims of groupthink,* 9.
[35] Hersh, *Bevel van hogerhand.*

Het is dan ook belangrijk Groupthink bij radicaliserende en terroristische sekten te voorkomen. Een eerste voorwaarde is om de groepen nooit te isoleren. Het is belangrijk om te allen tijde de dialoog gaande te houden en de groepsleden te confronteren met andere ideeën dan die van henzelf. Isolering kan aanleiding geven tot het optreden van processen die levensgevaarlijk kunnen worden. Het is dan ook absoluut af te raden groeperingen te verbieden bijeen te komen, of verdachte moskeeën of gebedshuizen te sluiten. Dit leidt ertoe dat groepen ondergronds gaan, en zich volledig onttrekken aan controle. Daardoor wordt de kans dat de groep radicaliseert alleen maar groter. Groepen kunnen ook de neiging hebben zich vrijwillig te isoleren. Dit moet ook zoveel mogelijk worden tegengegaan. Ook in dit geval is in gesprek blijven het adagium. In contact blijven betekent dat politici, bestuurders en andere betrokkenen de dialoog moeten blijven aangaan met alle mogelijke groeperingen. Het betekent ook dat moskeebezoekers in gesprek moeten blijven met een groep die zich wil afzonderen binnen de moskee of deze wil verlaten.

Infiltratie en exit-programma's

Voor medewerkers van de AIVD ligt er een belangrijke taak als groepen al gevorderd lijken te zijn in het proces van radicalisering. Infiltratie in deze groepen moet niet alleen gebeuren om informatie in te winnen, maar juist ook om de groep van binnen uit te beïnvloeden met andere ideeën, en de voorwaarden voor Groupthink tegen te gaan. Getrainde infiltranten kunnen trachten de macht van sekteleiders te verzwakken, en de hechtheid van de groep te ondermijnen. Aan deze twee laatstgenoemde doelen kan ook van buitenaf worden gewerkt door specialisten op dat gebied.

Speciale aandacht dient daarbij uit te gaan naar groepen die ontstaan of elkaar ontmoeten op internet, dat in het kader van terrorisme een krachtig en gevaarlijk medium is. Virtuele groepen kunnen binnen een mum van tijd ontstaan, en zijn tamelijk ongrijpbaar. In deze groepen treden dezelfde relevante groepsprocessen op, mogelijk zelfs in versterkte mate. De leden van deze groepen zijn anoniem voor elkaar, vaak is alleen hun groepslidmaatschap bekend (bijvoorbeeld Marokkaan of moslim). Uit onderzoek blijkt dat anonimiteit onder andere leidt tot een sterkere identificatie met de groep, en tot meer polarisatie van de meningen. Groepen op internet zouden dus sneller kunnen radicaliseren dan "offline" groepen. Het verdient daarom aanbeveling goed getrainde internetdeskundigen in te zetten. Zij dienen allereerst de betreffende groepen op te sporen. Door vervolgens te infiltreren op fora en in chatrooms kunnen zij veel informatie verkrijgen over waar de leden zich mee bezig houden. Verder kunnen zij, net als bij offline groepen, trachten de groepen te beïnvloeden met afwijkende meningen. Dit dient uiteraard met voorzichtigheid te

gebeuren. De anonimiteit die een extra gevaar vormt in dergelijke groepen, is in dit geval juist ook een voordeel.

Tenslotte wil ik wijzen op diverse exit-programma's of deradicaliseringsprogramma's die in Noorwegen, Zweden en Duitsland zijn ontwikkeld om jongeren uit hun rechts-extremistische groepen te trekken en hun terugkeer naar een normaal bestaan in de maatschappij te bevorderen.[36] Pionierswerk is hier verzet door Bjørgo,[37] die zich drie hoofddoelen stelde: (1) sociale en praktische steun aan jongeren bieden bij het verlaten van racistische en gewelddadige groepen; (2) steun bieden aan de ouders van deze jongeren, vooral bij het opzetten van lokale netwerken van ouders; (3) verspreiden van kennis onder professionals die betrokken zijn bij deze jongeren. Onlangs is het Instituut voor Migratie- en Etnische Studies van de UvA een onderzoek gestart om dergelijke interventies te ontwikkelen ter bestrijding van de radicalisering- processen van moslims in Nederland.

5 Conclusie

Bij het radicaliseringproces van moslims en moslima's spelen de drijfveren woede en onzekerheid een grote rol. De belangrijkste voorwaarden bij het bestrijden van radicalisering en terrorisme zijn dan ook het tegengaan van gevoelens van relatieve deprivatie, in de eerste plaats nationaal, maar ook internationaal en van gevoelens van onzekerheid en van bedreiging van de sociale identiteit. Maatschappelijke instellingen – autochtone, maar evenzeer allochtone – moeten zich op allerlei niveaus inspannen om de gevoelens van relatieve deprivatie en de identiteitscrisis van moslima's en moslims tegen te gaan. Hun moet een alternatieve positieve sociale identiteit worden geboden. Een krachtig overheidsbeleid van integratie is hierbij cruciaal. Om te voorkomen dat mensen verder radicaliseren, moeten invloed-rijke radicaliserende leiders vroegtijdig worden opgespoord en moet Groupthink worden tegengegaan. Het is essentieel dat (potentieel) radicaliserende groepen niet geïsoleerd worden. Daarom is het nodig voortdurend op alle mogelijke manieren in contact en in gesprek te blijven, hoe moeilijk dat ook lijkt en dat in werkelijkheid ook zal blijken te zijn.

[36] Van Donselaar, e.a., "Deradicalisering en extreem-rechts".
[37] Bjørgo, "Rassistisch Gruppen".

Literatuur:

Baron, R. S. (2005). "So right it's wrong: Groupthink and the ubiquitous nature of polarized group decision making." *Advances in Experimental Social Psychology,* 37, 219-253.
Berry, J.W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). *Immigrant youth in transition: Acculturation, identity and adaptation across national contexts.* Mahwah, NJ: Erlbaum.
Bjørgo, T. (2002). "Rassistische Gruppen: Die Anwerbung reduzieren und den Ausstieg fordern." *Journal für Konflikt- und Gewaltforschung,* 4, 5-31.
CBS (2004). *Allochtonen in Nederland.* Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek
Derks, B. (2007). *Social identity threat and performance motivation: The interplay between ingroup and outgroup domains.* Amsterdam: Dissertatiereeks Kurt Lewin Instituut.
Harchaoui, S. (Red.) (2006). *Hedendaags radicalisme: verklaring en aanpak.* Apeldoorn / Antwerpen: Het Spinhuis.
Hersh, S. (2004). *Bevel van hogerhand.* Amsterdam: De Bezige Bij.
Hogg, M. A. (2000). "Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes." *European Review of Social Psychology,* 11, 223-255.
Hogg, M. A. (2005). "Uncertainty, social identity and ideology." *Advances in Group Processes,* 22, 203-230.
Janis, I. L. (1972). *Victims of groupthink: A psychological study of foreign policy decisions and fiascoes.* Boston, MA: Houghton Mifflin.
Jurgens, F. (2007). *Het Marokkanendrama.* Amsterdam: Meulenhoff.
Major, B., & O'Brien, L. T. (2005). "The social psychology of stigma." *Annual Review of Psychology,* 56, 393-421.
Major, B., Quinton, W. J., & McCoy, S. K., (2002). "Antecedents and consequences of attributions to discrimination: Theoretical and empirical advances." *Advances in Experimental Social Psychology,* 34, 251-330.
McCauley, C. (2004). "Psychological issues in understanding terrorism and the response to terrorism." In: C. E. Stout (Ed.) *Psychology of terrorism, condensed edition: Coping with the continuing threat* (pp. 33-65). Westport, CT: Praeger.
Meertens, R. W., Prins, Y. R. A., & Doosje, B. (2006). I*n iedereen schuilt een terrorist. Een sociaal-psychologische analyse van terroristische sekten en aanslagen.* Schiedam: Scriptum.
Ministerie van Justitie (2005). *Nota Weerbaarheid en verdraagzaamheid.*
Moghaddam, F. M. (2006). *From the terrorists' point of view: What they experience and why they come to destroy.* Westport, CT: Praeger Security International.

Moghaddam, F. M. & Marsella, A. J. (2004) (Eds.). *Understanding terrorism: Psychological roots, consequences, and interventions.* Washington, DC: American Psychological Association.
Ruby, C. L. (2002). *"Are terrorists mentally deranged?" Analysis of Social Issues and Public Policy,* 3, 15-26.
Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice.* London: Routledge and Kegan Paul.
Sageman, M. (2004). *Understanding terror networks.* Philadelphia, Penn: University of Pennsylvania Press.
Slootman, M., & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering: Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden.* Amsterdam: IMES, UvA.
Spencer, S. J., Steele, C. M., & Quin, D. M. (1999). "Stereotype threat and women's math performance." *Journal of Experimental Social Psychology,* 35, 4-28.
Steele, C. M. & Aronson, J. (1995). "Stereotype vulnerability and the intellectual test performance of African-Americans." *Journal of Personality and Social Psychology,* 69, 797-811.
Stouffer, S. A., Suchman, E. A., DeVinney, L. C., Star, S. A., & Williams, R. M., Jr (1949). *The American soldier. I: Adjustment during Army life.* Princeton, NJ: Princeton University Press.
Stout, C. E. (Ed.) (2004). *Psychology of terrorism, condensed edition: Coping with the continuing threat.* Westport, CT: Praeger.
Van Donselaar, J., & Wagenaar, W. (2006). "Deradicalisering en extreem-rechts." In: S. Harchaoui (red.). *Hedendaags radicalisme: verklaring en aanpak.* Apeldoorn / Antwerpen: Het Spinhuis.
Van Doorn, J. A. A. (2007). "Nederland dreigt met open ogen in de val van een gemakzuchtig populisme te stappen." *NRC Handelsblad,* 7-3-2007, 17.
Van Laar, C., El Hannouche, N., Paltansing, S., Ellemers, N., & Derks, B. (2007). *Motivation at work: Valuing double identities increase work motivation in Islamic women.* Manuscript in preparation. Universiteit Leiden.
Van Oudenhoven, J. P. (2004). *Immigranten en cultuur.* Bussum: Coutinho.
Van Oudenhoven, J. P., van der Zee, K. J., & Bakker, W. (2002). "Culture, identity, adaptation strategy, and well-being of Frisians abroad." In: D. Gorter & K. J. van der Zee (Eds.) *Frisians abroad* (pp. 57-69). Ljouwert: Fryske Akademy.
Wicherts, J. M. (20007). *Group differences in intelligence test performance.* Proefschrift Universiteit van Amsterdam.
Zanna, M. P., Crosby, F., & Loewenstein, G. (1987). "Male reference groups and discontent among female professionals." In: L. Larwood & B. A. Gutek (Eds.) *Women's career developement* (pp. 28-41). Thousand Oakes, CA: Sage.